

TERVEZET

A hegemonia konstruálása a globális politikában. A politikaelemzés diskurzuselméleti megközelítése

Wullweber, Joscha (Bécsi Egyetem / Kasseli Egyetem)

**A tanulmány átdolgozott változata megjelent a következő folyóiratban: DOI:
10.1080/10841806.2018.1512339.**

Please visit:

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10841806.2018.1512339>

- Az idézetekért kérjük, tekintse meg a közzétett dokumentumot -

Diskurzus és hegemonia a politikai elemzésben

Az elmúlt években számos ígéretes megközelítés született a szakpolitikai elemzés kritikai szemléletű elvégzésére.¹ Nevezetes példák erre a kritikai diskurzuselemzés (Fairclough 2013), a kulturális politikai gazdaságtan (Sum 2009; Jessop 2010), a diszkurzív institucionalizmus (Schmidt 2011; 2015), valamint olyan tudósok, mint Colin Hay (2002), Maarten Hajer (1995; 2006) és Frank Fischer et al (Fischer et al. 2015). Bár ezek a megközelítések különböznek egymástól kutatási fókuszuk és ontológiájuk egyes részei tekintetében (nyelv vs. gyakorlatok, kritikai realizmus vs. posztstrukturalizmus, materiális viszonyokként értelmezett társadalmi struktúra vs. diszkurzív viszonyokként értelmezett társadalmi struktúra stb.), néhány alapvető ontológiai és episztemológiai feltételezésük mégis közös (Wullweber, 2018). Ahelyett, hogy a közpolitika-alkotást semleges folyamatnak tekintenénk, amelyben a különböző szereplők a társadalmi, gazdasági vagy politikai problémák megoldására a létező javaslatok között próbálják megtalálni a legjobb megoldásokat, a kritikai megközelítések e folyamatok konfliktusos jellegét emelik ki. Azt javasolják, hogy a szakpolitikai folyamatokat úgy értelmezzük, mint egyes szakpolitikai megközelítések előmozdításáért és megvalósításáért folytatott küzdelmet másokkal szemben. Ezen túlmenően e megközelítések közül sokan a politikaalkotás szemantikai szempontjaira összpontosítanak. A következő kérdésekkel foglalkoznak

---

¹ Szeretnék köszönetet mondani Marieke de Goede, Jacob Torfing, Kees van der Pijl és Loren Samlowski nagyon hasznos megjegyzéseikért. Hálás vagyok a névtelen bírálók nagyon inspiráló és részletes visszajelzéseikért is.

hogyan jönnek létre bizonyos jelentések és képzetek, miért érvényesülnek, és hogyan rezonálnak a meglévő hierarchiákra és hatalmi viszonyokra (Fischer/Gotweiss 2012).

A közigazgatási politikaelemzés e cikkben felvázolt diskurzuselméleti kerete a politikaelemzés más kritikai megközelítéseihez csatlakozik, de Laclau hegemoniaelméletéből indul ki (Laclau/ Mouffe 1985; Laclau 1990a; 1996a; 2005).² Emellett erősen támaszkodik Antonio Gramscira (1971) is. Más megközelítésekkel ellentétben a politikaelemzés diskurzuselméleti megközelítése megkönnyíti azoknak a nyelvi és nem nyelvi artikulációknak a vizsgálatát, amelyek egyes politikai intézkedéseket másokkal szemben legitimálnak. Hangsúlyozza a stratégiai artikulációs gyakorlatok jelentőségét a társadalmi valóság előállításában. A jelentés- és igazságkonstruálás konfliktusos folyamatainak, valamint az uralkodó politikai gyakorlatok érvényesítésére, megváltoztatására vagy átpolitizálására irányuló kísérletek elemzése képezi a vázolt megközelítés hazai területét. Ez magában foglalja azon erőfeszítések feltárását, amelyek bizonyos politikákat úgy artikulálnak, mint amelyek kizárólag a közjóhoz kapcsolódnak, miközben kizárják az alternatív politikákat, valamint azon stratégiákat, amelyek bizonyos politikákat nélkülözhetetlenek és alternatíva nélkülinek állítanak be. Egy ilyen diskurzuselméleti politikaelemzésben a hegemonia kategóriája áll a középpontban, amely a politikai folyamatokban a beleegyezés és az erő közötti kölcsönhatást vizsgálja.

Howarth és Griggs (2012; Howarth 2009) már felvázolta az első fontos lépéseket egy ilyen szakpolitikai elemzés felé. Megközelítésük azonban nagyrészt absztrakt ontológiai szinten marad.³ Laclau hegemoniaelméletének ugyanis még nincs megfelelő operacionalizálása⁴ a politikaelemzés területén.⁵ Az a tény, hogy az absztrakt ontológiai kategóriák nem fordíthatók le könnyen konkrétabb fogalmakra, megnehezíti a felhasználásukat ebben a kontextusban. Ennek eredményeképpen az elmélet alkalmazásához szükséges átfogó fogalmi keret még mindig fejletlen. E cikk célja, hogy továbbfejlessze a politikaelemzés diskurzuselméleti megközelítésének eszköztárát. A következőkben tehát nem a hegemonia és a diskurzus fogalmának új elméleti vázlata vagy egy konkrét empirikus esettanulmány vizsgálata következik, hanem inkább egy fontos lépés Laclau elméletének a politikaelemzés kontextusában való operacionalizálása felé. Hozzájárulásnak szánjuk ahhoz a vitához, amely a politikaelemzés különböző megközelítéseinek erősségeiről és gyengeségeiről, valamint azok operacionalizálásáról szól (Howarth 2009; Jessop 2010; Fairclough 2013).

---

² Elsősorban a Laclau által kidolgozott elméleti koncepciókra támaszkodom. A közös kiadványon (Laclau/ Mouffe 1985) kívül Mouffe munkáit itt nem veszem figyelembe.

³ Lásd azonban Griggs/ Howarth 2007; Glynos/ Klimecki/ Willmott 2007. 2015.

⁴ Az operacionalizálás kifejezést itt tág értelemben használjuk, hogy leírjuk azt a folyamatot, amelynek során absztrakt ontológiai kategóriákból középszintű fogalmakat alakítunk ki annak érdekében, hogy lehetővé tegyük és megkönnyítsük e kategóriák alkalmazását az empirikus elemzésben.

⁵ Bár nagy mennyiségű kiváló szakirodalom létezik, amelyben a hegemonia és a diskurzus elméletét alkalmazzák, amikor a fogalmak operacionalizálásáról van szó, különösen a politikai elemzés esetében, szinte minden ilyen tanulmány nagyon absztrakt marad (pl. Howarth/ Norval/ Stavrakakis 2000; Howarth/ Torfing 2005; Glynos/ Howarth 2007; Norval 2007; Stavrakakis 2007).

A cikk absztrakt megfontolásokból kiindulva, amelyeket lépésről lépésre konkrétan fejlesztenek ki az operacionalizálás megkönnyítése érdekében, a következőképpen halad: Az első rész felvázolja a hegemonia posztstrukturalista fogalmát. A hegemonia gramscianus megközelítésének és az egyetemesség fogalmának tárgyalásával kezdődik. Ezt követően ezeket az absztrakt kategóriákat operacionalizáljuk posztstrukturalista szempontból. A cikk ezután a hegemon projekt fogalmát és a közjóhoz való viszonyát vizsgálja, az ezt követő részben pedig az átfogó politikai struktúrát rétegzett diskurzusképződményként keretezi. Miután kibővíti azt a gondolatot, hogy ahhoz, hogy egy adott projekt hegemon legyen, egy általános fenyegetéssel szemben egy közös jóhoz kell kapcsolódnia, a cikk a közös jó fogalmát vizsgálja, és kifejti, hogy egy ilyen elképzelt egyetemesség hogyan válhat el korábbi konkrét tartalmától olyan stratégiai artikulációk révén, amelyek annak felépítésével és módosításával járnak együtt. Azzal hívja fel a figyelmet a stratégiai artikulációk kérdésére, hogy felveti annak lehetőségét, hogy az ismétlődő artikulációs mintákat analitikusan a stratégia különböző csoportjai alá soroljuk. A különböző stratégiai klasztereket annak vizsgálata példázza, hogy az euróvezet válságának uralkodó kormányzása hogyan kapcsolódott a megszorító politikákhoz. Végül a cikk a hegemonia különböző vektoraira tesz javaslatot a hegemon diskurzusok különböző formációinak értékelése érdekében.

A hegemonia posztstrukturalista koncepciója

A posztstrukturalista hegemoniaelmélet szerint a hegemoniáért folytatott küzdelem minden társadalom központi jellemzője, és a hegemonia mint ontológiai kategória "meghatározza azt a terepet, amelyen egy politikai viszony ténylegesen konstituálódik" (Laclau 2000a, 44). Az elmélet a gramscianus felfogásban gyökerezik, miszerint a hegemonia azon a képességen nyugszik, hogy egy csoport sajátos érdekeit társadalmi-gazdasági és politikai struktúraként univerzalizálja (Gramsci 1971, 181). Gramsci szerint az uralkodó csoport úgy követi érdekeit, hogy más csoportok ezeket az érdekeket közös vagy általános érdekeknek tekintik. Ebből a szempontból nézve a hegemonia az uralkodók aktív beleegyezését és jóváhagyását foglalja magában. Gramsci már tisztában volt az identitások konstruktivitásával. A *katarzis* kifejezésében - amely meglepően közel áll a *kormányzatiság* fogalmához, amelyet később Foucault alkotott meg - benne rejlik annak megértése, hogy a szubjektumok a hegemon folyamatokon belül konstruálódnak (Gramsci 1971, 366-367). Ennek megfelelően a hegemoniáért folytatott küzdelem új (kollektív) identitások előállítását vonja maga után. Mi több, ez egyben, sőt, olykor mindenekelőtt az identitások hegemon konstrukciójáért folytatott küzdelem is, ahogyan Foucault különböző írásaiban érvelt. A hegemon kollektív akarat nem a valódi érdekek elidegenítésével szembesíti az alanyokat. A hegemonia tehát nem annyira külső és korlátozó társadalmi struktúra, mint inkább produktív hatalmi viszony: "[a hegemonia] a szabadság eszközévé, egy új etikai-politikai forma létrehozásának eszközévé és új kezdeményezések forrásává alakul át" (Gramsci 1971, 367).

A politikaelemzés diskurzuselméleti megközelítéséhez szükséges pontosítani azt az általános fogalmat, hogy a hegemonia a partikularitás és az egyetemesség közötti kapcsolatra utal. Egy bizonyos partikularitás, például egy társadalmi vagy gazdasági probléma vagy válság leküzdésére irányuló konkrét politikai program úgy artikulálódik, mint egyetemes megoldás és a társadalom közös javát. Egy ilyen egyetemes közjó azonban nem létezik: "Mindig lesz egy rés a tartalom, amely egy bizonyos ponton megtestesíti a társadalom teljességre való törekvését (az ontikus tartalom), és ez a teljesség mint olyan között, amelynek nincs saját tartalma (az ontológiai rész)" (Laclau 2000b, 196). Ez egy elképzelt egyetemesség, amely hegemonná válik. Stratégiai artikulációk révén ez a jelző hajlamos elveszíteni partikularitását - tendenciózusan leválik korábbi specifikus tartalmáról, hogy a teljesség, azaz egy egyetemesség, egy közös jó megtestesítőjévé váljon (Laclau 2000c, 304).⁶ A hegemon projekt így vagy úgy mindig különböző közös javakra hivatkoznak, amelyeket politikai programokba fordítanak. Más szóval, csak azért, mert az egyetemes érdek egy üres tér - mivel nincs előre adott egyetemes érdek -, lehetséges, hogy ezt a teret hegemon küzdelmekkel töltsük ki. A pénzügyi válság idején például a bankok adómilliárdokkal történő megmentésének szükségességét a pénzügyi rendszer stabilitásának megőrzésére mint egyetemes érdekre való hivatkozással legitimálták (Wullweber, 2019a).

A különböző szereplők törekedhetnek egy hegemon projekt előmozdítására, és megpróbálhatják biztosítani, hogy saját érdekeik egy kiváltságos szakaszban bekerüljenek ebbe a projektbe. A politikai elemzés szempontjából fontos figyelembe venni mindazokat a társadalmi, gazdasági, kulturális és egyéb erőforrásokat, amelyekkel ezek a szereplők rendelkeznek hegemon projektjük előmozdítása érdekében. A hegemon dinamika megértéséhez az érintett szereplők konstellációjának elemzése is szükséges. Bár az erőforrások jellege és a csoportkonstelláció adhat némi támpontot a szereplők erősségeire és gyengeségeire, végső soron az artikulációs stratégiák sikere dönti el, hogy egy hegemon projekt érvényesül-e. A hegemon projektet a hegemon projekt sikeressége határozza meg. A hegemonia fogalma "azt hangsúlyozza, hogy a hatalom hogyan működik, hogy kialakítsa a társadalmi viszonyokról alkotott mindennapi felfogásunkat, és hogyan hangszereli azokat a módokat, amelyekkel hozzájárulunk (és reprodukáljuk) ezeket a hallgatóságos és rejtett hatalmi viszonyokat" (Butler 142000,). Ez nem jelenti azt, hogy bizonyos szereplők és politikai csoportok ne profitálnának jobban a diskurzusformálás adott formájából, mint mások. Éppen ellenkezőleg, és gyakorlatilag definíciószerűen, egy adott hegemonia egyes szereplők érdekeit jobban kifejezi és lefedi, mint másokét. De nem a szereplők - maguk a *hegemon erők* - hegemonok. Sokkal inkább a *köznapi ész* bizonyos eleme (Gramsci 1971, 419-425), egy *világnézet*, egy társadalmi viszony, vagy általánosabban egy meghatározott tér-időbeli diskurzusalakzat válik hegemonná. Végül a hegemonia kényszerítő intézkedéseket von maga után. "A kényszerítés páncélja védi" (Gramsci 2631971,). Ahogyan a társadalom is antagonisztikus konfliktusokon alapul,

---

⁶ A közjó mindig egyetemes jelentéssel bír. Máskülönbem nem lenne *közös*.

a hegemonia a kényszerítésre van oltva. Az alternatívákat azonban nem lehet teljesen eltörölni. Ezen alternatívák nyomai - a társadalmi viszonyok politikai gyökerei - továbbra is jelen vannak, és a jövőben valamikor újra aktiválódhatnak. Ebből következik, hogy minden hegemonia csak időbeli strukturálódás, még ha egyes formái hosszabb időn keresztül fenn is maradhatnak.

Hegemonikus projektek és diskurzusformációk

A politikaelemzés diskurzuselméleti megközelítése azon a feltételezésen alapul, hogy a politikai és a társadalmi - azaz a képlékenyebb és vitára nyitottabb, valamint az intézményesült területek közötti különbségtétel nem állandó vagy objektív. Ehelyett a hegemon küzdelmek tükröződése, amelyek meghatározzák, hogy mit kell politikai vagy általános közjónak tekinteni. Ebből következik, hogy a társadalom társadalmi struktúrája nem egy természetes folyamat, hanem történelmileg előzményes társadalmi küzdelmek eredménye: "[A]z intézményesülés radikális *aktusaiból* áll, amelyek a politikai határok kidolgozását és a befogadás és kizárás vonalainak meghúzását foglalják magukban" (Howarth 2009, 310, dőlt betűvel az eredetiben). E folyamatok eredményeként rétegzett társadalmi, politikai és gazdasági struktúrák jönnek létre, amelyekben különböző rétegekben üledeznak a diskurzusok. Az üledékképződés kifejezés Husserltől származik, és a társadalmi cselekvések és jelentések politikai gyökereinek láthatóvá válására utal. Minél inkább leülepedik egy diskurzus, annál inkább stabilizálódnak és magától értetődőnek tekinthetők a társadalmi jelentések és gyakorlatok, és annál nehezebbé válik a változás. Az üledékképződés nem passzívan történik, hanem olyan politikai küzdelmek következtében, amelyek az egyes érdekek univerzalizálására törekszenek. A politikai mező természetesen többdimenziós, a rétegek között keresztbe-kasul összekapcsolódó kapcsolatokkal és csomópontokkal. Ráadásul a rétegek nem is teljesen rögzítettek. Rendszeresek az eltolódások és az elmozdulások.

A politikaelemzés diskurzuselméleti megközelítése annak vizsgálatát jelenti, hogy a társadalmi és politikai viszonyok hogyan változnak vagy szilárdulnak meg egy érdekvezérelt folyamaton keresztül és azon belül: "Ha egy ilyen struktúra fennmaradása a kimondásától függ, akkor a kimondás helyén kell feltenni a folytonosság kérdését" (Butler 1997,). Az elemzés alapegységei a (verbális és nem verbális) artikulációk. Az artikulációt olyan gyakorlatként értelmezzük, amely értelmes elemek közötti kapcsolatokat hoz létre vagy újraszabályoz, és amelynek lehetséges eredménye a jelentések eltolódása (Laclau/ Mouffe 1985,). A diskurzus egy adott kérdéssel kapcsolatos artikulációk - vagyis a cselekvés és a nyelv - összességét tükrözi, amelyek az egyének észleléseit, gondolkodási folyamatait és gyakorlatát alakítják. A diskurzus e koncepciója szerint a cselekvés és a jelentés szorosan összefügg. A *hegemon artikuláció* a politikai artikuláció egy speciális formája (Laclau/ Mouffe 1985, 141). A pusztán politikai artikulációkkal ellentétben a hegemon artikulációk úgy fejeződnek ki, hogy azt implikálják

több, mint egy konkrét követelés vagy ígéret. Azt állítják, hogy amint a hegemon követelés teljesül, egy sor más követelés is teljesülni fog; vagy még inkább, hogy a hegemon követelés teljesítése különböző politikai programokon keresztül közvetlenül a közjóhoz vezet. Ennek megfelelően a hegemon artikuláció más politikai artikulációk sokaságát foglalja magában (Laclau/ Mouffe 1411985.). A hegemon stratégiák diskurzust vagy projektet konstruálnak, vagy stabilizálnak egy már létező, hegemon módon strukturált diskurzust vagy projektet (lásd még Howarth 310)2009,. Ezek az igazság tágabb horizontjába ágyazódnak,

azaz rétegzett diskurzusformációk. A különböző hegemon artikulációk egymással versengő hegemon projektek részeként igyekeznek kitölteni a közjó fogalmát. Az euróövezeti válság kontextusában a megszorítások az egyik legfontosabb kérdésnek számítanak (Blyth 2013). A megszorító politikákat az euró-zóna stabilitásának garantálása és végső soron a gazdasági válság megoldása érdekében vallják. A konkrét politikák közé tartozik a rugalmas munkaszervezés elősegítése (kevesebb munkavédelem, nagyobb bér rugalmasság és határozott idejű munkaszerződések), a költségvetési hiány csökkentése, a közszféra leépítése, a társadalombiztosítási juttatások masszív csökkentése, az alacsony bérű munkakörök létrehozása, az állami tulajdon privatizációja és a jövedéki adók emelése. A megszorítások tehát hegemon artikulációként fogalmazhatók meg.

A társadalmi leülepedés - az uralmi viszonyok természetessé válása - magában foglalja az ismétlésen keresztül történő szokásképződés folyamatát. Az ismétlés ennek megfelelően minden hegemon művelet része (Butler 2000, 39-41; Wullweber 2016). Ha bizonyos hegemon artikulációkat egy bizonyos időn keresztül újra és újra artikulálnak, akkor azok *hegemon projektekké* válhatnak. Egy hegemon projekt "olyan felületként funkcionál, amelyre a kizökkentések és a társadalmi igények beírhatók" (Laclau 1990b, 63; Torfing 1999, 151-152). Ha sikerrel járnak, "a reprezentáció új terét" (Laclau 1990b, 61) alkotják, és jelentésrendszereket konstruálnak és stabilizálnak. Ez politikai programok és politikai napirend megfogalmazását vonja maga után, amely e sajátos hegemon projekt egységesítő elveként funkcionál (Bertramsen 1991, 110). Ebből következik, hogy egy hegemon projektben számos olyan szereplő vesz részt, akik képesek voltak egy adott társadalmi, gazdasági vagy politikai problémához való sajátos megközelítésüket egy általános politikai programba átültetni. A legtöbb esetben a politikai program már kompromisszumot jelent a különböző szereplők között.

A társadalmi gyakorlat és a hegemon küzdelmek történelmileg specifikus diskurzusokba, azaz történelmileg specifikus struktúrákba, logikákba és szabályokba ágyazódnak (Howarth/ Stavrakakis 2000, 2). A *diskurzusképződés* kifejezés egy ilyen viszonylag stabil tér-időbeli struktúrát jelöl, beleértve a társadalmi rend általános fogalmait és értékeit (Laclau/ Mouffe 1985, 105, Laclau 2000c, 284). A kifejezés minden társadalom kontingens és diszkurzív alapját emeli ki, ahol a jelentés már nem szabadon lebeg, hanem nagyrészt rögzült. A lehetőségek horizontja korlátozott. A sikeresen stabilizált diskurzusalakzat ahhoz hasonlít, amit Gramsci *történelmi tömbnek* nevez (Gramsci 366)1971,. Ez egy

konkrét, kontingens terméke

történelmi artikulációkat, amelyek a hegemon küzdelmek során alakultak ki (Laclau/Mouffe 1990, 111). A diszkurzív tér, amely mindig már részben strukturált, szelektív módon folyamatosan befolyásolja a diszkurzív elemek folyamatos átrendeződését, azaz a szabályozás vagy átrendeződés egyes formái kiváltságosabbak másoknál. Mindazonáltal a koherencia mindig korlátozott és tétova.

A társadalom társadalmi rendje nem alakítható át egykönnyen más társadalmi renddé a társadalmi mátrixba mélyen beivódott hatalmi viszonyok miatt. Így az üledékes viszonyok bizonyos stabilitást, azaz időbeli folytonosságot mutatnak. Ebből következik, hogy egy társadalom társadalmi szerkezete nem semleges. Ennek megfelelően a diskurzusképződés minden formája a leülepedett - és ezért többé-kevésbé tartós - cselekvések és rutinizálódások különböző rétegeit foglalja magában. Ebből a perspektívából nézve semmi értelmes nem létezik a diskurzusokon kívül.⁷ Legalábbis bizonyos mértékig ezek az időbeli stabilizációk a történelmi erőviszonyokat tükrözik.

Hogyan válik valami hegemónná

Az, hogy a különböző politikák, mint egy hegemon projekt részei, képesek-e hegemónná válni, attól függ, hogy a főszereplők mennyire hatékonyan tudják kezelni a lehetséges ellentmondásokat és ellentéteket, és sikeresen kezelik-e a hegemon projektet folyamatosan fenyegető zavarokat. Az államigazgatási szervekhez intézett ismétlődő követelések, hogy változtassák meg politikájukat, a hegemon szakadás jelét jelenthetik. Ha a hegemon projekt főszereplői nem foglalkoznak az ilyen követelésekkel, a szakadékok kiszélesedhetnek. Ennek eredményeképpen a különböző követelések egy ponton ellenhegemon egyenértékűségi láncot alkothatnak. Amikor az egyenértékűség ellen-hegemon láncolata egyre nagyobbra nő, elérheti azt a szintet, amikor meghaladja és képviseli a korábban elszigetelt és különálló követeléseket. Ebből adódóan fennáll a lehetősége annak, hogy a konkrét diskurzusmező kettéváljon, és ellenhegemon mozgalmak alakuljanak ki (Laclau 2005, 77- 83). A hegemon projekttel szembeni általános légkör ekkor megváltozhat. Ahhoz, hogy egy hegemon projekt érvényesülni tudjon, úgy kell artikulálnia, hogy a szubjektumok, szereplők és releváns erők sokasága azon a feltételezésen alapuljon, hogy a projekt megvalósítása előfeltétele a (képzeltbeli) közjó elérésének. Ebből következik, hogy egy bizonyos ponton minden hegemon projektnek szüksége van egy speciális jelzőre, mint a médiumra, amely

---

⁷ A hely nem teszi lehetővé, hogy itt részletesen tárgyaljuk a tárgyak extradiszkurzív jelentésével kapcsolatban felmerült számos félreértést. Ahogy Laclau és Mouffe már érvelt: "Annak a ténynek, hogy minden tárgy a diskurzus tárgyaként konstituálódik, semmi köze ahhoz, hogy létezik-e a gondolkodáson kívüli világ [...]. Nem azt tagadják, hogy [...] a tárgyak a gondolkodáson kívül léteznek, hanem azt a meglehetősen eltérő állítást, hogy a tárgyak [értelmesen] tárgyaként konstituálhatják magukat a keletkezés bármely diszkurzív feltételén kívül" (Laclau/ Mouffe 1985, 108). A legfőbb és legmakacsabb tévedés az a tendencia, hogy a nyelvészetet összekeverik a szemantikával, és a helyes állítást, miszerint a nyelv birodalmán kívül is létezik jelentés, összekeverik a helytelen állítással, miszerint a jelentések a diskurzusokon kívül is léteznek. A posztstrukturalista elmélet szerint a diskurzusok alkotják azt a terepet, ahol a tárgyak, események, szubjektumok, identitások, számok stb. jelentést kapnak.

reprezentáció, amely csomópontként szolgál, és "egyesít egy adott mezőt, konstituálja annak identitását" (Žižek 1989, 95). A jelentsnek ezeket a csomópontjait "fő" vagy "üres" jelzőknek nevezzük.⁸ A mesterszignifikátorok előállításá és konstruálása elengedhetetlen a hegemonia megteremtéséhez (Wullweber, 2015). Ennek megfelelően minden diskurzuselméleti szakpolitikai elemzésben elengedhetetlen annak vizsgálata, hogy egy hegemon projekt a különböző szakpolitikai programjaival már egy mesterjelölőhöz kapcsolódik-e, léteznek-e konkurens mesterjelölők, vagy egy mesterjelölő van-e *kialakulóban*. Továbbá, a hegemon projektnek általában, és a főjelzőnek különösen, pozitív viszonyban kell állnia a (hegemon) közjával a szóban forgó diskurzusformáción belül (Torfing 152).1999,

A stratégiai artikulációk a politikai folyamatok fontos részét képezik. Ezek jelzik a különböző diszkurzív elemek közötti kapcsolatok létrehozására tett kísérleteket. A stratégiai artikulációk a valóság megszervezésének módjai. Ritkán létezik azonban egy átfogó stratégia vagy egy hegemon projektet védő bizonyos csoport egyetlen érdeke. A politikai elemzésben ehelyett különböző és gyakran egymásnak ellentmondó érdekeket és stratégiákat találunk. Ráadásul egyes, a hegemon projekt alapjául szolgáló vagy ahhoz kapcsolódó diskurzusok nem szándékolt *mellékhatásokat* eredményezhetnek, például azáltal, hogy más szereplők különböző kontextusokban átveszik, artikulálják és szétzilálják őket.

A hegemon stratégiák az artikulációk sajátos formái, amelyek megerősítenek, előmozdítanak és/vagy stabilizálnak egy hegemon projektet. A hegemon stratégiák fogalma olyan tudatos és tudattalan gyakorlatokra utal, amelyek egy diskurzusformációt stabilizálnak (vagy destabilizálnak).⁹ Mivel azonban meglehetősen nehéz kongruens és különálló stratégiát találni, a politikaelemzés feladata olyan mintázatok azonosítása, amelyekben olyan minták vannak, amelyeket Wittgenstein *családi hasonlóságoknak* nevez (Wittgenstein 1953). E megfontolások fényében azt javaslom, hogy az ismétlődő artikulációs mintákat analitikusan bizonyos stratégia-klaszterek alá lehet sorolni. Egy *stratégiai klaszter* olyan stratégiákat foglal magában, amelyek nem azonos, de hasonló formában ismétlődnek, és egy hegemon projektet támogatnak a hozzá tartozó konkrét politikai programokkal.

Általánosságban elmondható, hogy a hegemon stratégiák erősíthetik a közjóhoz való viszonyt, gyengíthetik a negatív asszociációkat, azaz a hiányhoz való pozitív viszonyulást, vagy a hegemon projekt alternatíváit tendenciózusan elképzelhetetlenné teszik. Két alapelv van: a különbség viszonyának artikulálása és az egyenértékűség viszonyának artikulálása. Míg az első

---

⁸ Laclau a "főjelző" és az "üres jelző" kifejezéseket szinonimaként használja (Laclau és Mouffe 2001: xi; Laclau 2005: 217). A továbbiakban a mesterjelző kifejezést részesítem előnyben, mivel az üres jelző fogalma gyakran vezet zavarba, amikor azt feltételezzük, hogy az üres jelző értelmetlen lenne. Ezzel azonban azt sugallják, hogy a jelzőt tendenciaszerűen kiüresítették a partikularitásából, hogy képes legyen univerzális jelentőségre szert tenni.

⁹ Az érdekek és *stratégiák* fogalma nem feltétlenül racionalista és haszonelvű szubjektumot feltételez (lásd még Laclau 1990b, Laclau/ Zac 1994).

növekvő komplexitáshoz vezet, az utóbbi a politikai tér egyszerűsödését eredményezi (Laclau/ Mouffe 1985, 130; Laclau 2005, 70).

Diskurzív stratégiák a szakpolitikai elemzésben

A következőkben különböző stratégiaklasztereket javaslok, amelyek a szakpolitikai folyamatok értékelésére használhatók: (a) egy fő jelző artikulációja; (b) stratégiai határhúzás; (c) az egyenértékűség artikulációja; (d) a legitim különbség stratégiái; (e) antagonista stratégiák; (f) az egyenértékűségi lánc stratégiai kiterjesztése; (g) a kényszerítés stratégiái; és (h) ellen-hegemón stratégiák. Azt javaslom, hogy ez az elemzési eszköztár a diskurzuselméleti politikai elemzés elvégzéséhez szükséges legfontosabb stratégiák közül néhányat ragadjon meg. A következőkben ezeket a stratégiaklasztereket vázolom fel, és annak elemzésével példázom őket, hogy miként konstituálódott a megszorítási politika az euróövezeti válság kormányzásának *raison d'état*jaként.

A pénzügyi válság során, 2007-től kezdődően az európai bankrendszer nagy részét olyan közjónak fogadták el, amelyet rendkívüli politikákkal és a nemzeti költségvetések adósságterhének növelésére való rendkívüli hajlandósággal kellett megmenteni, többek között hatalmas gazdaságélénkítési tervek kidolgozásával, úgynevezett rossz bankok létrehozásával, bankmentő programok finanszírozásával és állami garanciák nyújtásával a hitelekre. Az ebből eredő magas államadósság negatív költségvetési egyenleghez vezetett (Aglietta 2012, 17-18). Az eurózónában az az artikuláció érvényesült, hogy a magas költségvetési hiány biztonsági problémát jelent az övezet számára; továbbá, hogy a gazdasági biztonságot csak rendkívüli megszorító intézkedésekkel lehet elérni, amelyek részben történelmileg egyedülálló mértékűek és kiterjedésűek voltak (IMF 2010). A fentiekben vázoltak szerint a megszorításokkal kapcsolatos különböző politikák analitikusan hegemon projektként fogalmazhatók meg.¹⁰ A megszorítások előmozdításának és érvényesítésének legjelentősebb szereplője az Európai Bizottság, az Európai Központi Bank és a Nemzetközi Valutaalap alkotta úgynevezett trojka. De számos más fontos szereplő is van: például az eurócsoport, amelynek tagjai az euróövezet pénzügyminiszterei, az Európai Stabilitási Mechanizmus képviselői, valamint államfők, elsősorban Németország, Franciaország és - a Brexitig - az Egyesült Királyság államfői.

(a) A mesterjelzők stratégiai artikulációja: Ahogy fentebb említettük, a hegemon projekt magja egy fő jelző. Emiatt a mesterjelzők gyakran központi helyet foglalnak el a politikai elemzésben (Schirmacher 2001). De egy mesterjelző nem egyszerűen csak létezik. Olyan jelző sem létezik, amely önmagában véve mesterjelző lenne. A mesterszignifikátorok a

---

¹⁰ Azért hangsúlyozom itt az "analitikusan" kifejezést, mert analitikus szempontból nem számít, hogy a hegemon projektet célzottan építik-e fel, vagy hogy a különböző politikák koherensen csoportosíthatók-e hegemon projektként anélkül, hogy szükségszerűen feltételeznék a projektben való tudatos részvételt az (összes) érintett szereplő részéről.

létezése, mert különböző társadalmi erők küzdenek a közérdek és a közjó képviselétéért. Stratégiai artikulációk révén bizonyos partikularitások univerzalitássá, azaz fő jelzőkké alakulnak át.¹¹ Az euróövezet válságának kormányzása során a *strukturális reformok* és a *költségvetési konszolidáció* jelzői olyan fő jelzőként szolgálnak, amelyek egységesítik a megszorítási projektet. Emellett a gazdasági recesszió egyetemes fenyegetése is erős negatív egyetemes jelzőként szolgál (Európai Bizottság 2013). Az artikulációk a valóság megszervezésének módjai. A megszorítási projekt szorosan kapcsolódik az európai gazdasági és pénzügyi stabilitáshoz mint az euróövezet közös javához. Az olyan hiánykapcsolatokat, mint például a megszorítások és a folyamatban lévő recesszió, vagy a növekvő munkanélküliségi ráta és a növekvő adóssághányad közötti kapcsolat, ellensúlyozni kell (például azzal az érveléssel, hogy a megszorító intézkedéseknek időbe telik, amíg hatásuk lesz).¹²

(b) *A stratégiai határrajzolás* olyan artikulációkat foglal magában, amelyek az egyenértékűség láncolatát felfeszítik, és bizonyos elemeket kizárnak ebből a láncolatból. Ez egy olyan stratégia, amely olyan elemeket artikulál a diskurzusokon belül, amelyek hegemon módon teljesen különbözőnek vannak beállítva. Ez azzal az állítással jár, hogy bizonyos elemeknek (pl. politikák) *semmi köze sincs* más elemekhez (pl. politikai eredmények, mint például a munkanélküliség stb.). Laclau ezt a fajta külsőségességet *társadalmi heterogenitásnak* nevezi (2005, 139-156). A határvonalak meghúzásának uralkodó artikulációi azt állították, hogy az olyan országok, mint Görögország, Spanyolország és Portugália magas államadosságának semmi köze a pénzpiaci válsághoz, az abból eredő gazdasági válsághoz és a nemzeti mentőintézkedésekhez (Mahnkopf 2012, 474-475). A helyzetet ehelyett inkább államadosság-válsággént kezdték el ábrázolni. A pénzpiaci válság és az államadosság-válság közötti határvonalak meghúzása meglehetősen sikeres volt. Még az olyan államokat is, mint Spanyolország, amelyek korábban (Németországgal ellentétben) megfeleltek az Európai Stabilitási és Növekedési Paktum kritériumainak, költségvetési fegyelemre intették (Young/ Semmler 2011). Ehhez az artikulációhoz kapcsolódott egy másik határhúzás, amely sikeresen állította, hogy minden ország külön-külön felelős a saját gazdasági problémáiért (az európai transzferunió irányába való terelésre irányuló állításokkal szemben).

(c) *Az egyenértékűség klaszteres artikulációja* olyan stratégiákból áll, amelyek különböző kérdések vagy igények közötti egyenértékűséget fejeznek ki. 2008-ban és 2009-ben, miután az amerikai másodlagos jelzáloghitel-válság globális pénzügyi piaci válságot idézett elő, az euróövezet szinte valamennyi kormánya osztotta azt a meggyőződést, hogy nincs más választás, mint a legfontosabb bankok megmentése és a pénzügyi piac stabilizálása. Az egyik legerősebb

---

¹¹ Bizonyos mesterjelzők elterjedtségére nincsenek oksági magyarázatok. Inkább a politikaelemzés feladata, hogy meghatározza azokat a konkrét okokat és tér-időbeli diskurzus-konstellációkat, amelyek bizonyos mesterjelzők kialakulásához és érvényesítéséhez vezettek.

¹² Az biztos, hogy a munkanélküliségi ráta nem egy extra-diszkurzív feltétel. Éppen ellenkezőleg, a

munkanélküliség jelentése, meghatározása és számbavétele, valamint a munkanélküliségi rátát bemutató számítások és statisztikák teljes mértékben a diszkurzív területen belül helyezkednek el.

Az e politikák legitimálására szolgáló artikulációk között a pénzügyi válság és a nagy gazdasági világválság közötti egyenértékűség láncolatának megalkotása volt (1929Eichengreen 2015).

Ez a klaszter magában foglalhat olyan stratégiákat is, amelyek a potenciálisan antagonisztikus igények vagy artikulációk közötti egyenértékűség artikulálására irányulnak. A potenciálisan antagonisztikus artikulációkat integrálja a hegemon projektbe. Differenciáltan kezeli őket, mindegyiket a többitől elszakítva (Laclau 2005, 73). E stratégia révén a kritikus artikulációk integrálódnak a hegemon táborba - látszólag mindenki egy irányba húz. A különbségek elmosódnak, és az egyenértékűségeket kiemelik.¹³ Ennek eredményeképpen a politikai diskurzus stratégiaileg leegyszerűsödik. Ez azon a hozzáálláson alapul, hogy nincsenek "valódi" különbségek, csak fokozatos különbségek; és ezek a fokozatos különbségek egyszerűen csak közvetítést igényelnek. A kritikai artikulációk bevonása mégis kétélű dolog: Egyrészt stabilizálja az egyenértékűség hegemon láncolatát. Másrészt maga a lánc is változhat e folyamat során beláthatatlan módon. Ez végső soron a hegemon lánc destabilizációjához is vezethet. Az egyenlőtlenségek elleni küzdelemre irányuló követelések és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) által előírt megszorító politikák közötti egyenértékűség artikulációja egy ponton a megszorító politikák destabilizációjához vezethet, tekintettel a népek közötti növekvő egyenlőtlenségre, különösen azokban az államokban, ahol merev megszorító programok vannak érvényben (Financial Times 2016a).

(d) *A legitim különbség megfogalmazása* egy másik csoportot alkot. Ezek a stratégiák a már meglévő antagonisztikus határok áthágására irányulnak. Egy antagonisztikus lánc bizonyos elemeit kioldják ebből a láncból, és fokozatosan integrálják őket az egyenértékűség hegemon láncába. A potenciálisan antagonisztikus követelések egyszerű ellentmondásokká - *legitim különbségekké* - válnak a hegemon projekten belül. Az euróövezeti válságban a legitim különbségek stratégiái a gazdaságpolitikai döntéshozatali folyamat megnyitását jelentették a makrogazdasági politikák keynesiánusabb formája vagy az Európai Központi Bank (EKB) nem konvencionális monetáris politikája felé. Ez történt például akkor, amikor az EKB nullára csökkentette a kamatlábat, és Mario Draghi, az EKB elnöke ígéretet tett arra, hogy "mindent megtesz az euró megőrzéséért" (Financial Times 2012). Az EKB államadósság-vásárlási terve (*menyiségi lazítás*) és az úgynevezett *európai beruházási terv* szintén engedményeket jelent a keynesiánusabb jellegű követeléseknek.

Az ilyen stratégiák nemcsak azáltal erősítik a hegemon projektet, hogy lehetővé teszik a kritikus hangok meghallgatását, hanem azáltal is, hogy a kritikus szereplőket a szóban forgó projekt aktív részévé teszik. Ezzel megakadályozzák, hogy további kritikus erőket mozgósítsanak. Ez megint csak nem egyoldalú folyamat, tekintve, hogy a hegemon projekt is változhat. Sok

---

¹³ Például a Görögország adósságkönnyítési programjainak második körére vonatkozó követelésekkel,

amelyekhez az eurócsoport 2012-ben hozzájárult. A tervet 2014-ben kellett volna végrehajtani. Az erről szóló döntést azonban az eurócsoport időközben elhalasztotta (2018Stournaras 2016).

esetekben a kritikus szereplők bevonása azt jelenti, hogy engedményeket kell tenni ezeknek az új partnereknek. Egy bizonyos ponton azonban - amikor például az EKB monetáris politikája nagyrészt kimerül - ezek a fejlemények olyan problémát jelenthetnek, amely aláássa a megszorítási projekt lényegét. Minél ellentmondásosabbá válnak ezek a politikák, annál instabilabbá válik a megszorítási projekt. A legitim másság stratégiái ugyanis nem léphetnek túl egy bizonyos kritikus ponton, például a hegemon projekt magjának megkérdőjelezésével (a megszorítási projekt magát a neoliberais strukturális reformokhoz és a költségvetési konszolidációhoz kapcsolódó politikák alkotják).

(e) *Az antagonista stratégiák a diszkurzív mező ellentétes táborokra való szétválasztását jelentik a hegemon struktúra stabilizálása érdekében (Laclau 1999).* A posztstrukturalista hegemoniaelmélet azon a feltételezésen alapul, hogy a társadalom konstitutívan megosztott. Az antagonisztikus ellentétpárok által képviselt *radikális kívüliség* éppen az identitások stabilizálásának lehetőségét jelöli ki. Ezek az antagonisztikus megosztottságok potenciálisan minden társadalmi szférát áthatnak, miközben egyetlen antagonizmus sem *a priori* fontosabb vagy dominánsabb a többinél (Laclau 1996b, 53). Az euró-zóna válságának kormányzása során egy sajátos antagonizmust konstruáltak: egyfelől a költségvetési fegyelemmel, takarékosággal és keményen dolgozó emberekkel rendelkező országokat állítottak szembe a kiegyensúlyozatlan állami költségvetéssel, semmittevással és a lehetőségeiken felül élő emberekkel jellemezhető országokkal (Stanley 2014; Kutter 2014). Ezek az erőteljes és stratégiai artikulációk a diszkurzív mező antagonista táborokra való felosztásához vezettek. Az antagonisztikus megosztottság különösen 2015-ben, a baloldali görög kormány, a trojka és az euró-csoport közötti tárgyalások során vált nagyon nyilvánvalóvá.

A posztstrukturalista perspektívából nézve azonban nem létezik objektív antagonizmus. Még ha a kutatási terület antagonista táborokra is oszlik, az antagonista határ - a határvonal menete - ritkán teljesen azonos minden szempontból. Az antagonista tábor(ok) mindig több lesz(nek), mint a hegemon erő egyszerű ellentéte(i). A politikai elemzéshez ezért nem egyetlen antagonista határt kell keresni, hanem tudatában kell lenni azoknak a különböző perspektíváknak, amelyekből a különböző antagonizmusok felépülnek. Elemzői szempontból az antagonista határok jelenléte a stabil hegemon diskurzus jele lehet. Ennek oka, hogy - mint fentebb jeleztük - a hegemon projektek nem rendelkeznek pozitív identitással. Saját hosszú távú létezésük biztosítása érdekében *szükségük van* egy radikális kívülállás megkonstruálására. A megszorítások projektjének radikális kívülállását olyan fenyegetések jelzik, mint a gazdasági recesszió, az ipari szektor versenyképtelensége és a lassú vagy csökkenő gazdasági növekedés.

(f) *Az ekvivalencia-lánc stratégiai kiterjesztése* azt jelenti, hogy a hegemon láncba (többé-kevésbé vitathatatlan) sajátosságokat választunk ki és illesztünk be. Minél jobban bővül a lánc, annál nagyobb súlya van a konkurens projektekkal szemben. Ugyanakkor egyre instabilabbá válik, mivel a növekvő komplexitás miatt egyre nehezebbé válik a

különböző artikulációkat együtt (Laclau 2005, 75). Az euróövezeti válságban a megszorító politikák szorosan kapcsolódnak az árstabilitáshoz. Az árstabilitási politikák, amelyek a defláció és a magas infláció elleni fellépést egyaránt jelentik, a megszorító politikákkal együtt az euróövezet stabilitásának garanciájaként jelennek meg. Továbbá az árstabilitás és a inkább keynesiánus irányultságú beruházási tervek úgy vannak megfogalmazva, mint amelyek ellentétesek egymással.

(g) A kényszerítés stratégiái: Az euróövezetben a megszorító intézkedések betartására való kényszerítésnek nagy jelentősége volt (és van ma is). Ahhoz, hogy pénzt kapjanak az Európai Stabilitási Mechanizmusból (ESM), az országoknak bele kellett egyezniük a merev költségvetési politikákba (Európai Tanács 2011; Európai Parlament/ EU Tanács 2013). Az olyan politikák és megállapodások, mint a *hatos csomag*, a *kettes csomag*, a *költségvetési paktum* és az *európai szemeszter* bevezetése garantálták a költségvetési felügyeletet. Ez a keret a kényszerítés elemeit jelentette, a tagállamokat a megszorító politikák betartására kényszerítette. Ily módon az euróövezet válságának kormányzása erős megszorító intézkedéseket tartalmazott, gyengítve az államok fiskális politikájuk feletti szuverenitását. A kényszerítő intézkedések egyik erős példája volt a sürgősségi likviditási támogatás (ELA) folyamatos csökkentése az EKB által a görög központi banknak 2015 közepén, a görög népszavazás előtt, amely arról szólt, hogy Görögország elfogadja-e a trojka által előírt megszorító feltételeket. Egy héttel a népszavazás előtt az EKB leállította az ELA-hitelkeretet. Mivel a tőke kiáramlott az országból, és a pénzügyi káosz elkerülése érdekében a görög kormánynak azonnal tőkeellenőrzést kellett bevezetnie, és be kellett zárnia a görög bankokat (Financial Times 2015).

A kényszerítő intézkedések minden diskurzus kialakításának részét képezik. Definíció szerint minden hegemon konstellációban benne van a kényszerítés. Minél inkább növekszik azonban a kényszerítő intézkedések aránya a konszenzuális elemekhez képest, annál kevésbé lesz stabil a diskurzusalakzat. A konstelláció ekkor inkább a transzformizmus irányába mozdul el, ami viszont erősítheti az ellenhegemon egyenértékűségi láncokat (lásd alább).

(h) Ellen-hegemon stratégiák: A hegemon stratégiák alapvetően ugyanúgy működnek, mint a hegemon stratégiák. Az egyetlen, de analitikus és politikai szempontból fontos különbség az, hogy a hegemon stratégiák ellen próbálnak fellépni. A görögországi szétartó társadalmi erők 2015. sikeres egyesítése után (Stavrakakis/ Katsambekis 2014) az újonnan megválasztott Sziriza-kormány több kísérletet is tett egy ellenhegemon blokk létrehozására, hogy szembeszálljon a trojka által előírt megszorító intézkedésekkel. Azonban még az olyan államokkal, mint Olaszország és Franciaország, amelyek korábban némileg kritikusan viszonyultak az euróövezeti válság általános irányításához, való koalíciókötési kísérlete is kudarcot vallott. A görög kormány gyakorlatilag minden más európai tagállam ellenállásával szembesült. Sikertelenül próbált egyenlőségjelet tenni egyrészt a megszorító intézkedések és a magas munkanélküliségi ráta, másrészt a demokrácia, a méltóság és a költségvetési politikák feletti szuverenitás megőrzésének

szükségessége közé.

a másik (Tsipras 2015a, 2015b). Még a júniusi népszavazás²⁰¹⁵ sem volt hatással a megszorító intézkedésekre, amelyen a görög lakosság több mint 60%-a a trojka mentőcsomagjának feltételei ellen szavazott. A görög kormány még a következő, sürgősen szükséges mentőcsomagrésztlet feltételeit sem volt képes megváltoztatni. Általánosságban elmondható, hogy a hegemon diskurzusformáció különböző üledékretegei változatlanok maradtak.

Az üledékképződés rétegei és a hegemonia vektorai

A következő kritériumok iránymutatásul szolgálhatnak annak értékeléséhez, hogy egy hegemon projekt milyen fokú hegemoniát ért el egy adott diskurzusformáción belül. Először is elemezni kell az érintett politikai programok általános támogatottságát (például közvélemény-kutatások vagy a Görögországban tartott népszavazás formájában). A hegemon projekthez pozitívan vagy negatívan viszonyuló egyének száma jelezheti, hogy az aktív, széles körű elfogadottságot élvez-e, vagy az elfogadás csupán beletörődést vagy passzívabb beleegyezést jelent.¹⁴ A megszorítások projektjét illetően nyilvánvaló, hogy sokan nem értnek egyet a kapcsolódó politikákkal. Különösen Dél-Európában, de az Európai Unió más részein is magas a munkanélküliség szintje (Eurostat 2015). Néhány országban, például Görögországban és Portugáliában, de Spanyolországban is sokan kifejezetten a megszorításellenes programot képviselő pártokra szavaztak.

Másodszor, meg kell határozni a hegemon projekt és az adott diskurzusalakzat közötti kapcsolatot. Az ezzel kapcsolatban felteendő kérdések a következők: Mennyire illeszkedik a hegemon projekt a teljes diskurzusalakzatba? A hegemon projekt kötődik-e más diskurzusokhoz, amelyek által támogatott és megerősített? A diskurzusalakzatot rétegzett hegemoniaként fogalmazták meg, amely különböző rétegekből áll, különböző mértékű üledékekkel. Amint azt már felvázoltuk, az üledékképződés a diszkurzív stratégiák eredményeként történik. Minél inkább sikerül egy hegemon projektet egyetemességként artikulálni, annál inkább magától értetődőnek tekintik azt, mint a társadalom közös javát. Amint fentebb érveltünk, a szedimentáció rétegei nem diszkurzuson vagy szemiotikán kívüliek. A liberális világrend, például, vagy a profitorientált és piaci alapú gazdaság, egy bizonyos felhalmozási rendszer, vagy egy nemzetközi intézményes kormányzati struktúra lényegében diszkurzív konstrukciók. Mivel azonban széles körben elfogadottá váltak, és részét képezik annak, amit sokan a mindennapi tapasztalataikkal összhangban lévő józan észnek tartanak, a struktúrák természetesnek és extradiszkurzívnek tűnnek.

---

¹⁴ Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy a közvélemény-kutatások maguk is a hatalom eszközei. Ráadásul nagyon nehéz passzív hozzájárulást regisztrálni. Jelentős számú olyan alárendelt alany lehet, aki "nem tud beszélni" (Spivak 1988).

Az euróövezet válságának kormányzása olyan háttér előtt zajlik, amelyben "a gazdasági biztonságról szóló diskurzust ... nagyrészt a liberális menetrend dominanciája és a kereskedelem, a termelés és a pénzügyek területén e menetrend végrehajtására tett kísérletek következményei alakítják" (Buzan/ Wæver/ Wilde 1998, 97). Ennek megfelelően a liberális gazdasági rend egy erősen leülepedett társadalmi-gazdasági réteget ábrázol. Fontos háttérrel képez, amellyel szemben más rétegeknek így vagy úgy rezonálniuk kell. A megszorítási projekt mélyen beágyazódik a Stabilitási és Növekedési Paktumba, amely 60 százalékos felső határt szab a GDP-arányos államadósságnak, miközben a költségvetési hiányt a GDP 3 százalékában korlátozza. A Stabilitási és Növekedési Paktumra építve az olyan politikák, mint a *hatos csomag*, a *kettes csomag*, a *költségvetési paktum* és az *európai szemeszter* a megszorítási projekt erős beágyazódását mutatják. Ezeket a rétegeket követi a Stabilitási és Növekedési Paktum céljainak teljesítésére vonatkozó időkeret erősebben kritizált, és ezáltal instabilabb rétege, valamint a célok elérésének kérdése. Erősen átpolitizált és alig ülepedett az a kérdés, amely a közelmúltban merült fel az eurózóna recessziójának ellensúlyozására kidolgozott kormányzati kiadási és beruházási programok szerepéről.

Harmadszor, hasznos meghatározni a *hegemónia formáját*. Gramsci e tekintetben két vektort vezet be: a *transzformizmust* és az *expanzív hegemóniát*. A transzformizmus olyan stratégiát jelöl, amely potenciálisan antagonisztikus erőket kapcsol össze. Ez "a szövetséges csoportok által előállított aktív elemek fokozatos, de folyamatos elsajátítására utal, amelyet különböző hatékonyságú módszerekkel érnek el - sőt, még az antagonista csoportoktól származó és kibékíthetetlenül ellenségesnek tűnő aktív elemeknek is" (Gramsci 1971, 58-59). Ha sikeres, az eredmény passzív konszenzus, amelyet Gramsci "forradalom nélküli "forradalomnak", vagy "passzív forradalomnak" is nevez" (Gramsci 1971, 59). A transzformizmus folyamatában a versengő társadalmi erők kevésbé meggyőződésesek, de politikailag szervezetlenek. Ahogy Gramsci fogalmaz: "Ebben az értelemben a politikai vezetés csupán az uralom funkciójának egyik aspektusává vált - amennyiben az ellenséges *elitek* bekebelezése az ellenség lefejezését, megsemmisítését jelenti" (Gramsci 1971, 58-59). A transzformizmus stratégiái lehetővé teszik, hogy a projektet a nyilvánosság többségi jóváhagyása nélkül is érvényesíteni lehessen. Mindazonáltal a hegemóniának ez a formája meglehetősen instabil, mivel nem az aktív beleegyezésen alapul. Mégis lehet viszonylagos stabilitása, pl. ha erős kényszerítő intézkedések vannak érvényben (azaz ha az eltérés vagy a meg nem felelés ára magas), vagy ha a témát a lakosság egésze nem ismeri el fontos kérdésként, és bizonyos közömbösség uralkodik. Ez igaz azokra a helyzetekre is, amelyeket az az erős érzés jellemez, hogy nincsenek alternatívák. Az *expanzív hegemónia* kifejezés ezzel szemben olyan helyzetet ír le, amikor a hegemon projekt sikeresen artikulálódott oly módon, hogy az emberek többsége azt tendenciózusan kívánatosnak tartja. Az ilyen helyzetekre Gramsci bevezeti a *modern herceg* metaforáját. Ez egy olyan hegemon projektként értelmezhető, amely átfogóan egy diskurzusformációba ülepedett:

"A modern Herceg, ahogyan fejlődik, forradalmasítja az intellektuális és erkölcsi viszonyok egész rendszerét [...]. A Herceg az istenség vagy a kategorikus imperatívusz helyét veszi át,

és az élet minden aspektusának és minden szokásos kapcsolatnak az alapjává válik" (Gramsci

1971, 133). Ebben az értelemben az expanzív hegemonia egy átfogó hegemon helyzet. Magában foglalja a népi kollektív akarat kialakulását - a tömegek aktív beleegyezését. Az eredmény figyelemre méltóan robusztus. Megszilárdulása során a hegemon erőknél általában jelentős engedményeket kell tenniük más társadalmi csoportoknak.

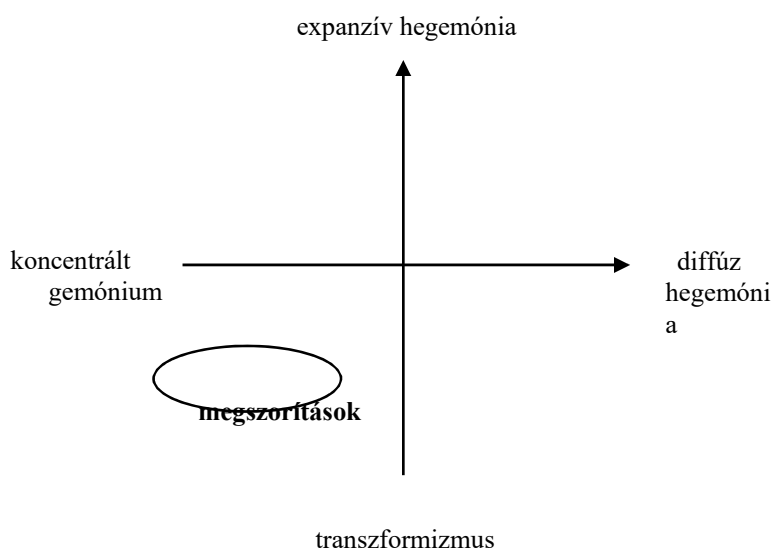
Az euróövezet válságának jelenlegi kormányzása a transzformizmus egy formájaként írható le. Passzív forradalom abban az értelemben, hogy sokan nem értenek egyet a neoliberais strukturális reformokkal és a költségvetési megszorító politikákkal. E politikák alternatívái azonban nagyon korlátozottak tűnnek. A tagállamok számára az egyetlen másik lehetőség az EU-ból való kilépés lenne. Az EU-ból való kilépésnek azonban katasztrofális hatásai is lehetnek. A déli országokban mind a konzervatív, mind a szociáldemokrata pártok a megszorítások politikáját követték. Néhány kormányt olyan technokraták vezettek, akiket nem választottak meg. Ráadásul még a kifejezetten megszorításellenes programmal rendelkező pártok, mint például a Sziriza, sem voltak képesek érdemben megváltoztatni a megszorító politikát. A portugál szocialista kormánynak, amely az év végén került hatalomra, és 2015, amelyet a parlamentben más baloldali pártok is támogatnak (de nyomást is gyakorolnak rá), bizonyos mértékig sikerült megváltoztatnia a költségvetési politika irányát. Ebben a helyzetben azonban ismét láthatóvá válik az euróövezetben a pénzügyi válságot követő években bevezetett kényszerintézkedések hatása: 2016 elején a portugál kormány első költségvetési tervét az Európai Bizottság elutasította azzal az indoklással, hogy a megszorításellenes politika *súlyosan nem felel meg az euróövezet költségvetési szabályainak* (Financial Times 2016b). Ez volt az első alkalom, hogy egy euróövezeti kormány kiadási tervét Brüsszel elutasította (Financial Times 2016c). Később az év folyamán az Európai Bizottság pénzbírságot szabott ki Spanyolországra és Portugáliára az uniós költségvetési szabályok be nem tartása miatt. Ők voltak az első euróövezeti országok, amelyeket valaha is szankcionáltak e szabályok megszegése miatt (Financial Times 2016d).

Negyedszer, hasznos lenne meghatározni azt a sajátos diszkurzív teret, amelyben a hegemon projekt a hegemoniáért küzd. Annak meghatározása, hogy egy bizonyos köznapi kérdés, egy szabályozási forma vagy egy társadalmi viszony hegemonná vált-e, talán a legnehezebb probléma a hegemon projekt érvényesülésének elemzése és értékelése szempontjából. Az ilyen értékelés nehézsége annál nagyobb, minél inkább kialakult már egy hegemon projekt. Ha egy hegemon projekt egyszer már mélyen a közgondolkodás részévé vált, nagyon nehéz újra aktiválni a politikai gyökereket. Ebben az összefüggésben érdekes lehet megvizsgálni, hogy a hegemon projekt egyes alternatívái nem váltak-e már elképzelhetetlenné. Ennek megfelelően, a *transzformizmus* és az *expanzív hegemonia* két kategóriáját átvágva, két további elemzési vektort javaslok, amelyek lehetővé teszik a

hegemónia formájának értékelését - a *koncentrált* hegemóniát és a *diffúz hegemóniát*. A

A *koncentrált hegemonia* a hegemonia olyan formája, ahol az érdekek és a szereplők általában nyilvánvalóbbak, mint a *diffúz hegemoniában*. A *diffúz hegemoniában* az érdekek és a szereplők homályosabbak és szétszórtabbak. A hegemon mátrixban mélyebben összeolvadnak. Egy bizonyos fejlődési mód, a józan ész bizonyos elemei kiváltságosak, és az érintett szereplők nem nyilvánvalóak. Még ha nem is egy bizonyos csoport részéről van egységes érdek, Krugmannal együtt (Krugman 2013) azt lehet állítani, hogy az európai megszorító intézkedések és az olyan fiskális politikáktól való elfordulás, mint a gazdaságélénkítő tervek, eddig inkább a hitelezőknek és a pénztulajdonosoknak kedveztek, mint a munkavállalóknak (lásd még Scherrer 2011, 2014, 348-349. o.; lásd azonban Young/ Semmler 2011). Miközben a hosszú távú munkanélküliségi adatok stagnálnak vagy akár emelkednek is, a globális pénzügyi válság óta eltelt időszakban, egészen a válság közepéig javultak a nyereségszintek és emelkedtek a részvényárak. 2016.

1. ábra: A hegemonia rácsa

Forrás: A szerző tervei

Bár a megszorításokat az európai kormányok, az Európai Bizottság és az elitek nagyrészt támogatták, az euróövezetben a lakossági elfogadottság továbbra is meglehetősen alacsony, különösen azokban az államokban, amelyek gazdasági recesszióban hajtják végre a megszorításokat. Ez a megszorítási projekt státuszának instabilitását jelenti, még akkor is, ha a kényszerítő intézkedések eddig stabilizálták a kapcsolódó diskurzust. Ennek eredményeképpen a különböző állítások egy ponton ellenhegemón egyenértékűségi láncot alkothatnak. "Ha ezek a frusztrációk ... végül politikai cselekvésben jutnak kifejezésre ... az már probléma" (David Lipton, az IMF első vezérigazgató-helyettese, idézi: Financial Times 2016a).

Minél inkább figyelmen kívül hagyják vagy figyelmen kívül hagyják ezeket az állításokat, annál nagyobb a lehetősége annak, hogy az egyenértékűség ilyen ellen-hegemón láncolata létrejöjjön. Ha az állításokat folyamatosan figyelmen kívül hagyják, akkor azok antagonisztikussá válhatnak. A váltás akkor következhet be, ha a politikai szereplők egy kritikus tömege képes alternatív egyenértékűségi láncokat artikulálni, egyesítve a versengő jelentéseket és a kielégítetlen egyéneket egy szélesebb, ellen-hegemón egyenértékűségi láncollá. Jelenleg a görögországi Syriza, a spanyolországi Podemos és a portugáliai baloldali pártok mellett elsősorban a szélsőjobb oldali politikai pártok azok, amelyek teret hódítanak és követeléseitekkel bitorolják a népszerű terepet. Ez a fontos és vezető szereplők közötti, illetve a közöttük uralkodó konszenzus felbomlását idézheti elő. Ráadásul egyre több releváns szereplő csatlakozhat az antagonista táborhoz. Ha ez megtörténik, lehetetlenné válik az egyszerű változtatások végrehajtása, mert a diskurzusformáció mint olyan destabilizálódik. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a megszorítások projektje nem egy elit szereplők által irányított, rejtett projekt. A megszorítási projekt kifejezést inkább arra használjuk, hogy *analitikusan* azonosítsuk és felhívjuk a figyelmet a különböző (időnként talán még ellentmondásos és nem szándékolt) politikai programokra és stratégiákra, amelyek családi hasonlóságokat mutatnak az euró-zóna gazdasági stabilitásának egy sajátos formájának előmozdításában. Végezetül nem szabad elfelejteni, hogy a hegemonia vektorai nem egy rögzített helyzetre utalnak. Éppen ellenkezőleg, a köztük lévő átjárás elmosódott. Nincs egyértelmű határvonal. Ezek olyan analitikus kategóriák, amelyek bizonyos tendenciákat jeleznek a hegemonia általános, vibráló és képlékeny területén belül.

Következtetés

A cikk felvázol néhány koncepcionális megfontolást a szakpolitikai elemzés diskurzuselméleti megközelítésének kidolgozásához. A hegemonia posztstrukturalista koncepcióját javasolja elméleti eszközként az igazságok horizontjainak konfliktusokkal terhelt konstruálási folyamatának elemzéséhez. Ennek alapján néhány előzetes gondolatot kínál arra vonatkozóan, hogy a hegemon projekt és artikulációs stratégiák hogyan operacionalizálhatók, és módszereket javasol a hegemonia formáinak megkülönböztetésére (Wullweber, 2019b). A hegemonia rétegzett fogalmának kidolgozásával konkretizálja a diskurzusképződés fogalmát, és néhány gondolatot kínál azokról a követelményekről, amelyeknek teljesülniük kell ahhoz, hogy egy hegemon projekt érvényesülni tudjon és meg tudjon szilárdulni.

Bár a politikai elemzés különböző kritikai megközelítései közösek, mindegyik megközelítésnek megvan a maga sajátos területe. A *kritikai diskurzuselemzés* fogalmi kategóriák sorát kínálja a nyelvi elemzéshez, és olyan területeket foglal magában, mint a szociolingvisztika, az érvelés és a társalgás elméletei, valamint a tartalomelemzés. Ez igaz az argumentatív diskurzuselemzésre és részben a diszkurzív institucionalizmusra is, bár ez utóbbi a kontextuális elemzésre helyezi a hangsúlyt, vagyis arra, hogy hol, mikor, hogyan

és miért

valamit mondtak (Schmidt 2008). A módszerek többnyire a retorikai érvelési stratégiákat és a nyelvi szabályszerűségeket vizsgáló szöveg- és nyelvészeti elemzésen alapulnak (Hajer/ Versteeg 2005). Alapvetően a *nyelvhasználat* elemzéséről van szó. A *kulturális politikai gazdaságtan* hazai területe az intézményi berendezkedések és a szemiotikai elemek variációs, szelekciós és megtartási folyamatainak elemzése. Az államelméletben és a szabályozásméletben erős gyökerekkel rendelkező megközelítés minden bizonnyal élen jár, amikor a kapitalista állam sajátos tér-időbeli struktúráinak és gazdasági imagináriumainak, az államszerkezet történelmi változásának és az állami intézmények tér-időbeli szelektivitásának elemzéséről van szó (Jessop/ Sum 2006; Sum/ Jessop 2013). E megközelítések mellett érdekes fejlemények történtek a történeti materialista politikaelemzés irányába is, amely viszonylag új megközelítés, és amely nagy hangsúlyt fektet a társadalmi reprodukcióra és az erőviszonyok kapitalista államapparátusokon belüli sűrűsödésére (Brand 2013).

A politikaelemzés diskurzuselméleti megközelítése, ahogyan azt ez a cikk felvázolja, olyan vizsgálatot tesz lehetővé, amely elemzői hangsúlyt helyez a szereplők azon stratégiáira, amelyekkel bizonyos politikákat követnek vagy elleneznek, és amelyekkel egyes politikai intézkedéseket másokkal szemben legitimálnak. A jelentés és az igazság konstruálásának és érvényesítésének konfliktusos folyamatai, valamint a rétegzett hegemonián belül a különböző üledékes rétegek eltolására és átpolitikálására tett kísérletek alkotják a megközelítés hazai területét. Ez magában foglalja a különböző típusú küzdelmek elemzését, beleértve azokat a stratégiákat is, amelyek célja a mesterjelzőknek a közjót képviselőként való bevezetése vagy a mesterjelzők sajátos jelentésekkel való feltöltése. Míg a diskurzus fogalma - mint ontológiai kategória - a tér-időbeli társadalmi strukturálódás formáit jelöli, addig a hegemonia fogalma magára a társadalmi struktúrák létrehozásának folyamatára mutat rá. Ez egy olyan perspektíva, amely a társadalmi struktúrák kontingenciáját, valamint a politikai és társadalmi struktúrákat konstruáló politikai folyamatokat övező hegemon küzdelmeket hangsúlyozza. A politikáknak a hegemonia- és diskurzuselméletek szemszögéből történő elemzése szinte eleve szükségessé teszi a közpolitikák végrehajtása és az artikulációs stratégiák közötti kapcsolat vizsgálatát, tekintve, hogy a beleegyezés megteremtésének és a hegemonia megszerzésének stratégiai (diszkurzív) gyakorlata áll ezen elméletek középpontjában.

Tekintettel a szakpolitikai elemzés területén létező különböző nézőpontok és elméleti modellek sokféleségére, aligha lenne tanácsos olyan megközelítés kidolgozására törekedni, amely a szakpolitikai kutatás minden formájára megfelel. Egy eredményesebb megközelítés szem előtt tartaná az egyes paradigmák erősségeit és gyengeségeit a többihez képest. Ugyanakkor hasznos és bizonyos esetekben szükséges lehet a paradigmákon túllépve gondolkodni, és gyakorolni azt, amit Sil és Katzenstein "analitikus eklektikának" nevez (Sil/ Katzenstein 2010). Ezt a gondolatmenetet követve azt javaslom, hogy a *nyitottság és a kritikai tisztelet* olyan *ethoszt* kövessük, amely elismeri a kutatási hagyományok sokféleségét. Ez semmiképpen sem jelenti a különböző, sőt talán még

egymásnak ellentmondó kutatások egyszerű és kritikátlan összeolvasztását,

megközelítések. Inkább a különböző intellektuális fejlemények és az egyes megközelítések erősségeinek megbecsülésére hívja fel a figyelmet (hasonlóan lásd Glynos et al. 2009, 6-7; Brand 2013, 437-439; Fairclough 193-1942013.).

A politikai elemzés jelenlegi diskurzuselméleti megközelítése kísérletet tesz az elméleti fogalmak és eszközök átdolgozására és operacionalizálására. Arra a reményre épül, hogy ez az erőfeszítés impulzusként szolgál majd a politikaelemzés különböző megközelítései körüli vita újjáélesztéséhez és megerősítéséhez kritikai, antiesszencialista és posztpozitivistá nézőpontból. Abból az elképzelésből kiindulva, hogy a *diskurzusok* a politikai, gazdasági és társadalmi valóság konstitutív elemei, azt vallja, hogy a jelentés soha nem rögzített, hanem mindig van egy eldönthetetlen jeljáték. Ugyanakkor a diskurzusok nem véletlenül keletkeznek. Sokkal inkább a társadalom társadalmi szövetét olyan kontingens küzdelmek hozzák létre és strukturálják, amelyeket a diszkurzív struktúra korlátoz, de mégsem határoz meg. Ebből következik, hogy minden társadalmi viszony politikai gyökerekkel rendelkezik, függetlenül attól, hogy gazdasági, technológiai, magánéleti, kulturális vagy más terminusokban artikulálódik. A *politika* elsődlegessége jelöli ki egy ilyen megközelítés kiindulópontját. Ebből következik, hogy ez a politikaelemzés területét rendkívül szélesíteni tudja. A kritikai politikaelemzés számára kihívást jelent, hogy a társadalmak konfliktusokkal terhelt talaját tekintse a kutatás kiindulópontjának, miközben éberrel figyel a hegemon stabilizációk különböző módozataira. Ebből a szempontból a kézműves politikaelemzés magában foglalja a korunk új kihívásaira való reflektálást és az azokkal való foglalkozást. Végül, de nem utolsósorban, az igazságosság kérdésével való szembesülést is megköveteli, ahogyan Derrida érvelt: "Következésképpen, ha soha nem engedünk ezen a ponton, ha folyamatosan fenntartjuk az igazságosságot körülvevő fogalmi, elméleti vagy normatív apparátusunk eredetének, alapjainak és korlátainak kikérdezését, az a dekonstrukció részéről minden, csak nem az igazságosság iránti érdeklődés semlegesítése" (Derrida 20).1992,

Hivatkozások

- Aglietta, M. (2012). Az európai örvény. *New Left Review*, május-június, 15-36.
- Bertramsen, R. B. (1991). A kapitalista államtól a politikai gazdaságtanig,. In Bertramsen, R.B., Frølund Thomsen, J.P. & Torfing, J. (szerk.), *Állam, gazdaság és társadalom* (94-145. o.). London: Unwin Hyman.
- Blyth, M. (2013). *Szigorítás: Oxford: Egy veszélyes eszme története*: Oxford University Press.
- Brand, U. (2013). Állam, kontextus és levelezés. Egy történeti-materialista politikai elemzés körvonalai. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, (424), 425-442.
- Butler, J. (1997). *Izgatott beszéd: A Politics of the Performative*, New York: Routledge.
- Butler, J. (2000). Restaging the Universal: Hegemony and the Limits of Formalism,. In . Butler, J., Laclau, E. & Žižek, S. (szerk.), *Kontingencia, hegemonia, egyetemesség* (pp. 11-43). London/ New York: Verso.

- Buzan, B., Wæver, O. & Wilde, J. d. (1998). *Biztonság. A new Framework for Analysis*, Boulder, Colorado: Lynne Rienner.
- Derrida, J. (1992). A törvény ereje: A hatalom misztikus alapja",. In Cornell, D., Rosenfeld, M. & Carlson, D.G. (szerk.), *Dekonstrukció és az igazságosság lehetősége* (pp. 3-67). London/ New York: Routledge.
- Eichengreen, B. (2015). *Tükörterem: The Great Depression, The Great Recession, and the Uses-and Misuses-of History*, Oxford: Oxford University Press.
- Európai Bizottság (2013). Emlékeztető: Brüsszel, április 23., http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-368_en.htm.
- Európai Tanács (2011). Március 24/25-i következtetések EU2011, 10/1/11 REV h1, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/120296.pdf, hozzáférés: augusztus. 202014.
- Európai Parlament/ EU Tanács (2013). 472/2013/EU rendelet a pénzügyi stabilitásuk tekintetében súlyos nehézségekkel küzdő vagy súlyos nehézségek által fenyegetett euróövezeti tagállamok gazdasági és költségvetési felügyeletének megerősítéséről, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/PDF/?uri=OJ:L:2013:140:FULL&from=EN>, hozzáférés: Aug15usztus 2014.
- Eurostat (2015). Munkanélküliségi statisztikák, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics, hozzáférés január 5. 2016.
- Fairclough, N. (2013). Kritikai diskurzuselemzés és kritikai politikatudomány. *Critical Policy Studies*, 7 (2), 177-197.
- Financial Times (2012). EKB "kész bármit megtenni", in: *FT.com*, július 26-tól. <http://www.ft.com/cms/s/0/6ce6b2c2-d713-11e1-8e7d-00144feabdc0.html>, hozzáférés: február4 26. 2014.
- Financial Times (2015). Görögország bezárja bankjait, miután a mentőcsomagról szóló tárgyalások megszakadtak, in: *FT.com*. <http://www.ft.com/cms/s/0/49775bac-1d83-11e5-ab0f-6bb9974f25d0.html#slide0>, hozzáférés július 152016.
- Financial Times (2016a). Christine Lagarde puhább, kedvesebb IMF-et akar a populista haraggal szemben, in: *FT.com*, július 13-tól. <http://www.ft.com/cms/s/0/0fc06c9e-4877-11e6-8d68-72e9211e86ab.html#axzz4ETZstv9n>, hozzáférés július 15. 2016.
- Financial Times (2016b). Portugália megszorításellenes költségvetése brüsszeli leszámolást provokál, in: *FT.com*, február 4-től. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/bcfbc34c-cb39-11e5-a8ef-ea66e967dd44.html>, hozzáférés: 2016. február 12.
- Financial Times (2016c). Portugália beleegyezett a "B-terv" hiánycsökkentésébe, in: *FT.com*, februártól 4 <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/bcfbc34c-cb39-11e5-a8ef-2016.ea66e967dd44.html#axzz40SnatSdh>, hozzáférés február6.
- Financial Times (2016d). Brüsszel bírságot szab ki Spanyolországra és Portugáliára a deficitszegések miatt, in: *FT.com*, júliustól5. <http://www.ft.com/cms/s/0/568ad062-42cb-11e6-b22f-79eb4891c97d.html#axzz4EUSiuvvd>, hozzáférés július 15. 2016.
- Fischer, F. & Gottweiss, H. (szerk.). (2012). *The argumentative turn revisited: A közpolitika mint kommunikatív gyakorlat*, Durham: Duke University Press.
- Fischer, F. et al. (szerk.). (2015). *Handbook of Critical Policy Studies*, Cheltenham: Edward

Elgar.

- Glynos, J. & Howarth, D. R. (2007). *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*, London: Routledge.
- Glynos, J. et al. (2009). Diskurzuselemzés: Varieties and Methods. ESRC National Centre for Research Methods Review paper. Centre for Theoretical Studies in the Humanities and Social Sciences, University of Essex, http://eprints.ncrm.ac.uk/796/1/discourse_analysis_NCRM_014.pdf, elérhető. 12 Október 2014.
- Glynos, J., Klimecki, R. & Willmott, H. (2015). Logikák a politikában és a gyakorlatban: az Egyesült Királyság bankreform-folyamatának kritikai csomóponti elemzése. *Critical Policy Studies*, 9 (4), 393-. 415.
- Gramsci, A. (1971). *Válogatások a börtönfüzetekből*, London: Lawrance & Wishart.
- Griggs, S. & Howarth, D. (2007). Metafora, katakrézis és ekvivalencia: The Rhetoric of A repülés szabadsága az Egyesült Királyság légiközlekedési politikájáért folytatott küzdelemben. *Policy and Society*, (252), 23-46.
- Hajer, M. & Versteeg, W. (2005). A környezetvédelmi politika diskurzuselemzésének évtizede: Achievements, Challenges, Perspectives. *Journal of Environmental Policy & Planning*, (73), 175-184.
- Hajer, M. A. (1995). *A környezeti diskurzus politikája: az ökológiai modernizáció és a politikai folyamat*, Oxford: Oxford University Press.
- Hajer, M. A. (2006). Doing Discourse Analysis: Coalitions, Practices, Meaning",. In Van den Brink, M. & Metze, T. (szerk.), *Words Matter in Policy and Planning: Discourse Theory and Method in the Social Sciences* Utrecht: Grafimedia.
- Hay, C. (2002). *Politikai elemzés. A Critical Introduction*, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Howarth, D. & Griggs, S. (2012). Posztstrukturalista politikaelemzés: diskurzus, hegemonia és kritikai magyarázat,. In Fischer, F. & Gottweiss, H. (szerk.), *The argumentative turn revisited: public policy as communicative practice* (pp. 305-342). Durham, Észak-Karolina: Duke University Press.
- Howarth, D. & Stavrakakis, Y. (2000). Introducing discourse theory and political analysis,. In Howarth, D., Stavrakakis, Y. & Norval, A.J. (szerk.), *Diskurzuselemzés és politikai elemzés* (pp. 1-23). Manchester: MUP.
- Howarth, D. & Torfing, J. (2005). *Diskurzuselemzés az európai politikában: Identity, Policy and Governance*, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Howarth, D. (2009). Hatalom, diskurzus és politika: a hegemonia megközelítésének artikulálása a kritikai politikatudományban. *Critical Policy Studies*, (33&4), 309-335.
- Howarth, D., Norval, A. J. & Stavrakakis, Y. (szerk.). (2000). *Diskurzuselemzés és politikai elemzés. Identitások, hegemoniák és társadalmi változások*, Manchester: MUP.
- IMF (2010). *Görögország: IMF országjelentés 10/111*, Washington, D.C.: International Monetary Fund Publication Services.
- Jessop, B. & Sum, N. (2006). *A szabályozási megközelítésen túl. Putting capitalist economies in their place*, Cheltenham: Elgar.

- Jessop, B. (2010). Kulturális politikai gazdaságtan és kritikai politikai tanulmányok. *Critical Policy Studies*, (33-4), 336-356.
- Krugman, P. (2013). Hogyan omlott össze a megszorítások ügye, *in: The New York Review of Books*, augusztus 5-től. <http://www.nybooks.com/articles/archives/2013/jun/06/how-case-austerity-has-crumbled/?pagination=false>, hozzáférés: április 4. 2014.
- Kutter, A. (2014). Katalitikus pillanat: A görög válság a német pénzügyi sajtóban. *Discourse & Society*, (254), 446-466.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemónia és szocialista stratégia: Towards a Radical Democratic Politics*, London/ New York: Verso.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1990). Posztmarxizmus bocsánatkérés nélkül,. In Laclau, E. (szerk.), *Új reflexiók korunk forradalmairól* (pp. 97-134). London/ New York: Verso.
- Laclau, E. & Zac, L. (1994). Minding the Gap: The Subject of Politics,. In Laclau, E. (szerk.), *A politikai identitások létrehozása* (pp. 11-39). London/ New York: Verso.
- Laclau, E. (1990b). Új reflexiók korunk forradalmáról,. In Laclau, E. (szerk.), *Új reflexiók korunk forradalmáról* (pp. 3-88). London/ New York: Verso.
- Laclau, E. (1996a). *Emancipation(s)*, London: *Emancipation(s)*: Verso.
- Laclau, E. (1996b). A politika szubjektuma, a szubjektum politikája,. In Laclau, E. (szerk.), *Emancipáció(k)* (pp. 47-65). London: Verso.
- Laclau, E. (1999). Hegemónia és a demokrácia jövője: Ernesto Laclau politikai filozófiája, Interjú,. In Olson, G.A. & Worsham, L. (szerk.), *Race, Rhetoric, and the Postcolonial* (pp. 129-164). Albany: State University of New York Press.
- Laclau, E. (2000a). Identitás és hegemónia: The Role of Universality in the Constitution of Political Logics,. In Butler, J., Laclau, E. & Žižek, S. (szerk.), *Kontingencia, hegemónia, egyetemesség* (pp. 44-89). London/ New York: Verso.
- Laclau, E. (2000b). Struktúra, történelem és a politika. In Butler, J., Laclau, E. & Žižek, S. (szerk.), *Kontingencia, hegemónia, egyetemesség* (pp. 182-212). London: London: Verso.
- Laclau, E. (2000c). Constructing Universality,. In Butler, J., Laclau, E. & Žižek, S. (szerk.), *Kontingencia, hegemónia, egyetemesség* (pp. 281-307). London: Verso.
- Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*, London/ New York: Verso.
- Laclau, E. (szerk.). (1990a). *New Reflections on the Revolution of Our Time*, London/ New York: Verso.
- Mahnkopf, B. (2012). Az euróválság: A hibáztatás és a megszorítások német politikája - neoliberális rémálom. *International Critical Thought*, (24), 472-485.
- Norval, A. J. (2007). *Averzív demokrácia Örökség és eredetiség a demokratikus hagyományban*, New York: Cambridge University Press.
- Scherrer, C. (2011). A hegemónia reprodukálása: Az amerikai pénzügyi tőke és a válság2008. *Critical Policy Studies*, (53), 219-247.
- Schirmacher, F. (2001). *Die Darwin AG: Wie Nanotechnologie, Biotechnologie und Computer den neuen Menschen träumen*, Köln: Kiepenheuer & Witsch.

- Schmidt, V. A. (2008). Diskurzív institucionalizmus: Az eszmék és a diskurzusok magyarázó ereje. *Annual Review of Political Science*, 303-32611,.
- Schmidt, V. A. (2011). A változásról beszélve: miért a diskurzus a politikai átalakulás dinamikájának kulcsa. *Critical Policy Studies*, (52), 106-126.
- Schmidt, V. A. (2015). Diskurzív institucionalizmus: a politika megértése kontextusban,. In Fischer, F. et al. (szerk.), *Handbook of Critical Policy Studies* (kézikönyv a kritikai politikatudományról) (pp. 171-189). Cheltenham: Edward Elgar.
- Sil, R. & Katzenstein, P. J. (2010). *Beyond Paradigms. Analytical Eclecticism in the Study of World Politics*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Spivak, G. C. (1988). Can the Subaltern Speak,. In Grossberg, L. & Nelson, C. (szerk.), *Marxism and the Interpretation of Culture* Chicago: Marxizmus és a kultúra értelmezése: Illinois University Press.
- Stanleya, L. (2014). "Azt aratjuk, amit vetettünk": Everyday Crisis Narratives and Acquiescence to the Age of Austerity. *New Political Economy*, 19 (4), 895-917.
- Stavrakakis, Y. & Katsambekis, G. (2014). Baloldali populizmus az európai periférián: a SYRIZA esete. *Journal of Political Ideologies*, (192), 119-142.
- Stavrakakis, Y. (2007). *A lacani baloldal. Pszichoanalízis, elmélet, politika*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Stouraras, Y. (2016). Görögországnak új megállapodásra van szüksége európai partnereivel, in: *Ft.com*, júniustól13.. <http://www.ft.com/cms/s/0/f0f29e80-3166-11e6-bda0-04585c31b153.html>, elérés 23. Juni 2016.
- Sum, N. & Jessop, B. (2013). *A kulturális politikai gazdaságtan felé. Putting Culture in its Place in Political Economy*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Sum, N. (2009). A hegemon politikai diskurzusok előállítása: A "versenyképesség" mint tudásmárka és annak (újra)kontextualizációi. *Critical Policy Studies*, 3 (2), 184-. 203.
- Torfiing, J. (1999). *A diskurzus új elméletei: Laclau, Mouffe and Žižek*, Oxford: Blackwell.
- Tsipras, A. (2015a). A július 5-én tartandó népszavazásról szóló beszéd, <http://www.primeminister.gov.gr/english/2015/06/27/prime-minister-alexis-tsipras-address-concerning-the-referendum-to-be-held-on-the-5th-of-july/>, accessed 2 Február 2016.
- Tsipras, A. (2015b). Beszéd a parlamentben a július 5-i népszavazásról, június28, <http://www.primeminister.gov.gr/english/2015/06/28/prime-minister-alexis-tsipras-speech-to-parliament-regarding-the-july-5th-referendum/>, hozzáférés: február 22016.
- Wittgenstein, L. (1953). *Filozófiai vizsgálódások*, Oxford: OUP.
- Wullweber J (2015) Post-pozitivistá politikai elmélet. In: Gibbons MT (szerk.) *The Encyclopedia of Political Thought*. Chichester: Wiley, pp. 2932-2942.
- Wullweber J (2016) Performatív globális pénzügyek: A mikro- és makro-megközelítések áthidalása rétegzett szemlélettel. *New Political Economy* 21(3): 305-321.
- Wullweber J (2018) Poststructural Research in International Political Economy. In: Marlin-Bennett R (szerk.) *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/acrefore/9780190846626.013.468

- Wullweber, J (2019a): Pénz, állam, hegemonia. A pénz politikai ontológiája, in: *New Political Science*, 41 (2), 313-328.
- Wullweber, J (2019b): Monizmus vs. pluralizmus, a globális pénzügyi válság és a módszertani küzdelem a nemzetközi politikai gazdaságtan területén, in: *Competition and Change*, 23 (3), 287-311.
- Young, B. & Semmler, W. (2011). Az európai államadósság-válság: Is Germany to Blame?. *German Politics & Society*, (291), 1-24.
- Žižek, S. (1989). *The Sublime Object of Ideology*, London/ New York: Verso.